

በዐማርኛ ሥርዐተ-ጽሕፈት ውስጥ የድምፀ-ሞክሼ ሆሄያት አጠቃቀም ማስታወሻ

መግቢያ

- ይህ ማስታወሻ በዐማርኛ ሥርዐተ-ጽሕፈት ውስጥ ከሚነሱ አከራካሪ አርእስተ-ነገር በአንዱ ላይ ያተኮራል ፤ ተመሳሳይ ድምፀ ባላቸው/ድምፀ በሚጋሩ ሆሄያት አጠቃቀም ላይ። እነዚህን ሆሄያት ይህ ማስታወሻ ድምፀ-ሞክሼ ሆሄያት ይለቸዋል።
- ማስታወሻው ስለፊደል ቅንፅ አሰፈላጊነት/አላስፈላጊነት ወገንኛ መከራከሪያ የማቅረብ ፍላጎት የለውም። ግን በተለምዶው የፊደል ገበታ ላይ የሚገኙትን ሆሄያት ኹሉ የመጠቀሙ እውነታ እስከጠለ ፣ ድምፀ-ሞክሼ ሆሄያትን ስንጠቀም ደንብ ጠባቂ ለመኾን እንድንሞክር ጥሪ ያደርጋል። ለፊደል ጥንቃቄ ጥረት እንዲረዳም የድምፀ-ሞክሼ ቃላት መደበልን ያቀርባል።
- ማስታወሻው የሳይንሳዊ ጥናት ውጤት አይደለም። እንዲያ መሰሎ ለመታየትም አይሞክርም። በርእስተ-ነገሩ ላይ ወይም ተዛማጅ አርእስተ-ነገርን በሚመለከት ምሁራን እና ለቋንቋው ተቆርቋሪ ወገኖች ያደረጓቸውን የምርምር ውጤቶች ኹሉ በጥሞና የተመለከተ ፣ እነርሱንም ዋቢ ያደረገ መጣጥፍ አይደለምና።
- ማስታወሻው በፊደል ጥንቃቄ ረገድ የአለቃ ኪዳነ-ወልድ ክፍሌ እና የአለቃ ደስታ ተክለ-ወልድን አብነት ይከተላል። አብነታቸውንም የ'ኪወክ-ደተወ ደንብ ይለዋል። በርግጥ ማስታወሻው ከ'ኪወክ-ደተወ ደንብ በትንሹ ለየት የሚሉ ገጽታዎች አሉት። የጽሑፉን ግልጽነት እንዲያገለግሉ ጥቅም ላይ የዋሉ አፈንጋጭነቶች ወይም «ማሻሻያዎች» ናቸው።

ሐተታ

- ስለፊደል ቅንፅ አሰፈላጊነት ከሚቀርቡ መከራከሪያዎች አንዱ ድምፀ-ሞክሼ ሆሄያት ያሏቸው የሥነ-ሥርዐተ-ጽሕፈት ጉልህነት ነው። የመከራከሪያው ነጥብ ድምፀ-ሞክሼ ሆሄያት በዐማርኛ ቋንቋ ውስጥ ጥንት የነበሯቸውን የድምፀ ልዩነት ቢያጡም በሥርዐተ-ጽሕፈት ውስጥ የትርጉም ልዩነትን ያሳያሉ ይላል። ነጥቡ በአፋጣይ ቋንቋ ውስጥ የሚሰሙ ብዙ ድምፀ-ሞክሼ ቃላት በሥርዐታቸው (በነባር ዐምዶቻቸው) እና ታሪካዊ አመጣጣቸው የተለያዩ ከኾኑ ፣ በጽሑፍ ሲቀመጡም የግንደቻቸውን ሆሄያት ቢጠብቁ እንደሚበጅ ይገልጻል ፤
 - በመጀመሪያ ድምፀ-ሞክሼ ሆሄያት የድምፀ-ሞክሼ ቃላትን የትርጉም ልዩነት ስለሚያገሉ ፤¹
 - ኹለተኛም ዐማርኛ ከሌሎች ሴማዊ ቋንቋዎች ጋር ያለውን ዝምድና ስለሚያመለክቱ።²
- በተግባር ግን ብዙ ድምፀ-ሞክሼ ሆሄያትን ያዘሉ ቃላት በሥነ-ሥርዐተ-ጽሕፈት ተደንብተው አይጻፉም። በዚህ የተነሳ አኹን ባለው ሥርዐተ-ጽሕፈት ውስጥ እነዚህ ሆሄያት በትርጉም ረገድ ሊኖራቸው የሚገባ ጉልህ ሚና አይታይም። እንዲያ በመኾኑም ይመስላል የፊደል ቅንፅ ደጋፊዎች መከራከሪያ ተገቢነት/ተደማጭነት የሚያገኘው። ድምፀ-ሞክሼ ሆሄያት በሥነ-ሥርዐተ-ጽሕፈት የተመከረ ተገቢ ሚናቸውን እስካልተጫወቱ ፣ በሥርዐተ-ጽሕፈት ውስጥ መኖራቸው ከውክንብር ሌላ ፋይዳ አይኖረውምና።
- ይህ ማስታወሻ የድምፀ-ሞክሼ ሆሄያት አጠቃቀም ደንብ-ጠበቅ እንዲኾን ጥሪ ያደርጋል።³ ለዚህም ግብ ኪወክ-ደተወ ያለውን ጠቃሚነት ደራሲያን ፣ መምህራን ፣ አርታዊዎች ፣ የጋዜጣ/መጽሔት አዘጋጆች እና ሌሎች የቋንቋው ተቈርቋሪዎች ትኩረት እንዲያደርጉበት ይጋብዛል። የሚከተሉት ምክንያቶች የአብነቱን ጠቀሜታ ያሳያሉ። ኪወክ-ደተወ

¹ ለምሳሌ ያክል ፣ ወዳሊ እና ሰኣሊ በዐማርኛ አባባላቸው ምንም የድምፀ ልዩነት አያሰሙም። አባባላቸው አንድ ይኹን እንጂ የዘር ግንደቻቸው ወደላ እና ሰኣሊ የተለያዩ ናቸው። ከነዚህ የዘር ግንደቻ የሚመሠረቱ ሰሞች (ሥዕል/ሥዕል) ፣ ቅጽሎች (ሣይ/ሳይ) ፣ ግሶች (ሣለ/ሳለ) ኹሉ የዘር ግንደቻን ሆሄያት መከተላቸው ፣ በሥርዐተ-ጽሕፈት ውስጥ የትርጉም ልዩነቶቻቸውን እንደጠበቁ ለመቆየት ያስችላቸዋል።

² ለምሳሌ ትዕግሥት (ዐማርኛ/ግእዝ) እና ትዕግሥቲ (ትግርኛ) ከአንድ ግንድ የተመሠረቱ ሰሞች መኾናቸው ይታያል። ግን ይህ ስም እንደ ዐማርኛ አፍአዊ አባባሉ «ትእግስት/ትዕግስት/ትእግሥት/ትግስት/ትግሥት» ተብሎ ሲጻፍ ፣ደንብ ያለመጠበቅ ችግር ከማስከተሉ በተጨማሪ ከግእዝ እና ትግርኛ ጋር ያለውን ሥነ-ሥርዐተ-ጽሕፈት ዝምድናማሳየት ይሳያል።

³ ይህ ዐዲስ ጥሪ አይደለም ፤ ሰሚ ያላገኙ ተመሳሳይ ጥሪዎችን ደጋሚ እንጂ።

- በሥነ-ሥርወ-ቃል ዚንው ነው
- በፊደል ጥንቀቃው ይዘት-ጠበቅ ነው⁴
- በደንብ የተዘጋጁ በርካታ ዕትም ሥራዎች ፣ በተለይም ወደር-የለሽ መዛግብተ-ቃላት አሉት⁵
- የተሻለ አማራጭ ሊባል የሚችል ይዘት-ጠበቅ ፊደል ጥንቀቃ/የሥርወ-ቃል-ጽሕፈት አብነት መኖሩ ያጠራጥራል።

8. በርግጥ የትርጉም ልዩነቶችን የሚያስከትሉ የድምፀ-ሞክሼ ሆሄያት ችግር ከሌሎች የሥርወ-ቃል ጽሕፈቱ ችግሮች ጋር ሲነጻጸሩ አነስተኛ ናቸው። ለምሳሌ በ'ካውሊ የችግሮቹ አጠቃላይ አፈራረጅ' የድምፀ-ሞክሼ ሆሄያት ደንብ-አይጠብቁነት ከሰድስቱ የሥርወ-ቃል ጽሕፈቱ ችግሮች በአንዱ ብቻ ይፈረጃሉ።⁶ ይህ ግን ችግሩን የሚናገሩ ወይም ችላ የሚባል አያደርገውም። የዐባሪው መድበል ዝርዝር ብቻውን እንኳ ለችግሩ ተናቂ አለመሆኑን ምስክርነት ይቆማል ፤ ያውም ዝርዝሩ እንደ ተጠናቀቀ መድበል በማይወሰድበት ሹኔታ።

9. በድምፀ-ሞክሼ ቃላት ውስጥ ያሉ ድምፀ-ሞክሼ ሆሄያት የሚያሳዩት ትርጉም-ነክ ልዩነት ብዙውን ጊዜ ከቃላቱ አገባብ እንደሚታወቅ እውን ነው። ይህም የሚናገሩትን ጉልህነት ያደበዘዘው ይኾናል። ግን ስለ ሆሄያቱ አጠቃቀም ግድ-የለሽ እንደሆነ ሚዛን ደፊ ማጠየቂያ አይኾንም። ለምን ቢሉ ፣

- ሆሄያቱ ያለፊደል ጥንቀቃ ጥቅም ላይ እስከሞሉ ፣ ሥርወ-ቃል-ጽሕፈቱ ደንብ-የለሽ ሹፍ እንዲቀጥል ስለሚያደርጉት ፤
- ሥርወ-ቃል-ጽሕፈቱ ሊኖረው የሚገባውን ግልጽነት ከአገባብ በተጨማሪ እና/ወይም በተለየ መንገድ ማጎልበት የሚቻልበትን አጋጣሚ አለመጠቀም ስለሚኾን ፤
- ፊደል ጥንቀቃ አላስፈላጊ ነው ማለት የሚከተሉትን ማወጅ ስለሚኾን ፤ «ትርፍርፍ ሆሄያት ይኑሩን ፤ ዕሴቶቻቸውን ግን አንፈልገም» ፤ «አገባብ ግልጽ የማያደርጋቸው ድምፀ-ሞክሼ ቃላትም ብዙ እስካልኾኑ ለፊደል ጥንቀቃ አንጨነቅ»።

10. ለዐማርኛ ቋንቋ የተሟላ እድገት የቃላት ሀብቱ መጨመር ብቻ በቂ አይኾንም። ሥነ-ጽሑፍ ከአፋዊው ቋንቋ ይበልጥ ውብ እና ልዩ ፣ ውስብስብ ሐሳብን ገላጭ ፣ ረቂቅ ስሜትን አግዛፊ ፣ ደግሞም ለሳይንስ/ኪነ-ጥበብ/ፍልስፍናዊ ተዋሥኦ ምቹ ሹፍ ማደግ ይጠበቅበታል። ለዚህ ዐይነት ጽሑፍ ቋንቋ እድገት ደግሞ የቋንቋው ሥርወ-ቃል-ጽሕፈት ደንብ-ጠበቅ መሆኑ ግድ ነው። እንዲያ ሲኾን ብቻ ነው ጊዜ ፣ ቦታ እና ተለዋዋጭ አባባል የማይወሰነው ቋሚ የሥርወ-ቃል-ጽሕፈት ደንብ ፣ ብሎም ለጽሑፍ ቋንቋ ጥራት መመዘኛ የሚገኘው። ግን ባለፉት ሦስት ወይም አራት ዐሥርት ውስጥ ለቋንቋው የቃላት ሀብት እድገት የተደረገውን ክፍተት ጥረት ያክል ሥርወ-ቃል-ጽሕፈቱ ፊደል ጠንቃቄ ይኾን ዘንድ ጥረት አልተደረገም። ለምሳሌ በብዙ ረገድ ወደር-የለሽ የደስታ ተክለ-ወልድ መዝገብ-ቃላት ስለ ቃላት ሀብቱ እና ፍቺዎቹ አድንቆትን ሲያገኝ ፣ በሥነ-ሥርወ-ቃል መሠረቱ እና ፊደል ጥንቀቃው ግን ባለፉት 35 ዓመታት ውስጥ ተከታዮችን ያፈራ አይመስልም።

11. የድምፀ-ሞክሼ ሆሄያት ፊደል ጥንቀቃ የዐማርኛ ቅኔ እና ቅኔ-መሰል አሻሚ አነጋገሮችን በጽሑፍ ለማስቀመጥ ስለሚያውክ ተቀባይነቱ የማያሳምን ሊመሰል ይችላል። በአነጋገር ድርብ ትርጉሞችን ያዘለ ቃል ወይም ሐረግ በጽሑፍ ሲወከል እንደ ድምፀ-ሞክሼ ሆሄያቱ አጠቃቀም የማያወላጁ አንድ ትርጉም ብቻ ይይዛል።⁷ ግን የዐማርኛ ቅኔ አሻሚ ቃላት ወይም ሐረጎች ይበልጡን ጊዜ በአባባል ላይ ስለሚመረኩዙ ፣ በጽሑፍ ቋንቋ ሲወከሉም እስከ አኹን ባለው ልማድ መሠረት አፋዊ ቋንቋን ወካይ ተደርገው ሊጻፉ ይችላሉ። ወዲህም አሻሚ ቋንቋ ቀድሞ በማጎበረሰብ ውስጥ የነበረው ዐቢይ ግልጋሎት - ምስጋናን ፣ ነቀፋን ፣ ተቃውሞን ፣ ወዘተ. ሸፋፍኖ ለማቅረብ ማመቻቱ - በዘመናዊው ማጎበረሰብ ውስጥ ክፍተት ዋጋ የለውም። አፋዊም ሆነ ጽሑፍ ቋንቋ በዛሬው ማጎበረሰብ ባህል ውስጥ ከመቼውም ጊዜ ይልቅ እቅጭ ሐሳብን ሊገልጽ

⁴ የካህናት እና ተራውን ሰው አባባል ለሚወክል ጽሑፍ ቋንቋ ሲውሉም እንኳ ይዘት-ጠበቅ ነው። ለምሳሌ በሥነ-ሥርወ-ቃል ደንብ ሥርወ-ቃል ተብሎ የሚጻፈውን ቃል በካህናት እና ሀገረሰብ አባባል ሲጻፍ ኪወክ-ደተወ «ሥራት» እንጂ «ሰራት» አይለውም።
⁵ ኪዳነ ፣ ወልድ ፣ ክፍሌ ፤ መጽሐፈ ፣ ሰዋሰው ፣ ወግስ ፣ ወመዝገብ ፣ ቃላት ፣ ሐዲስ ፣ ዐዲስ አበባ ፣ 1948 ዓ.ም።
⁶ ደስታ ፣ ተክለ ፣ ወልድ ፤ ዐዲስ ፣ ያማርኛ ፣ መዝገብ ፣ ቃላት ፤ ዐዲስ ፣ አበባ ፣ 1962 ዓ.ም።
⁷ Roger Cowley, "The Standardisation of Amharic Spelling", in Journal of Ethiopian Studies, 5/2, 1976, pp. 1-8።
⁸ ለምሳሌ ፣ «እስቲ አታድርገኝ የሰው ሞኝ ፤ ብሰል ሰው እንጂ ነኝ» በሚለው ቅኔ ውስጥ ሹላት ፍቺዎችን እንረዳለን ፤ «ብሰል» ኅብር ቃል ስለኾነ። ግን በሥነ-ሥርወ-ቃል ደንብ ፊደል ጠንቀቅን ብንጻፍ «ብሰል» ትርጉሙ አንድ እና አንድ ብቻ ነው። ሹላተኛው ትርጉሙ - ወርቁ - የሚገኘው ቃሉን «ብሥል» ብለን ስንጻፍ ይኾናል።

የሚችል መግባቢያ እንዲኾን ይፈለጋል። ከዚህ ፍላጎት አንጻር ሲታይ የድምፀ-ሞክሮ ሆሄያት ጥንቀቃ ጉልህ ሚና ይኖረዋል።

- 12. አኹን ባለው ሥርዐተ-ጽሕፈት ድምፀ-ሞክሮ ሆሄያት ያሏቸው ቃላት ኹሉ በዘፈቀደ አይጻፉም። እንደ ሀገር (አገር) ፣ ሥራ ፣ ብሔር ፣ ንጉሥ ፣ እሑድ ፣ ዓመት ፣ ዐይን እና ጸሎት ያሉ ቃላት ከሞላ-ጎደል በሥነ-ሥርወ-ቃል ደንብ መሠረት ሲጻፉ እናያለን። በዐማርኛ ሥነ-ጽሑፍ ውስጥ የእንዲህ ዐይነት ቃላት ይዘት-ጠበቅ ኾነው መታየት አንባቢያንም እንዲያ እንዲጠቀሙባቸው አበረታትተዋል። ይህም የተሟላ የፊደል ጥንቀቃ እድብ ይዳብር ዘንድ ከመንግሥታዊ ዐዋጅ ይልቅ የመምህራን እና ደራሲያን ፣ የአርታዲያን እና ሐያሲያን አርአያነት ውጤታማ ሊኾን እንደሚችል ያሳያል። ይህ ማስታወሻ የዐማርኛ ቋንቋ እና ሥነ-ጽሑፍ ባለሙያዎች ዐባሪውን መድበል እንዲያጤኑት መፈለጉም በእነርሳቸው ዘንድ ተቀባይነት ያገኘ የድምፀ-ሞክሮ ሆሄያት ፊደል ጥንቀቃ በሌሎች ዘንድ ተቀባይነት ለማግኘት እንደሚችል በማሰብ ነው።

መደምደሚያ

- 13. ዐባሪው መድበል ድምፀ-ሞክሮ ሆሄያት ያሏቸውን ድምፀ-ሞክሮ ቃላት ኹሉ አሟልቶ የያዘ አይደለም። በአቀራረቡ እና ፍቺ አሰጣጡም አመርቂ ላይኾን ይችላል። አንባቢያን ማክያ ፣ እርማት እና ማሻሻያ በማድረግ ሊጠቀሙበት እንዲችሉ ፣ ደግሞም የውይይት መንደርደሪያ እንዲያደርጉት በማሰብ ለንባብ ቀርቧል። ጸሐፊው በዚህ ማስታወሻ እና በመድበሉ ይዘት ላይ ከአንባቢያን ምላሽ - ነቀፋም ኾነ ገንቢ አስተያየት - ቢያገኝ በምስጋና ይቀበላል። ምላሾቹ የተሻለ እና የተሟላ መድበል ለማዘጋጀት እንደሚረዱ ተስፋ ያደርጋል።

ግርማ ጌታኹን

Girma Getahun
 22 Maltfield Road
 Headington
 Oxford OX3 9RG
 United Kingdom

Fax: +44-(0)1865 - 432551
 Email: gygetahun@ntlworld.com

ቃላት መፍቻ

- ልዩነት = ልዩ ልዩ መኾን ፤ (diversity)። ማስታወሻው ቃሉን ከልዩነት (difference) ለየት ባለ ስሜት ይጠቀምበታል።
- ሥነ-ሥርወ-ቃል = የቃላትን ሥሮች (ነባር ዐምዶች) እና ታሪካዊ አመጣጥ በመመርመር የትርጉም ልዩነቶቻቸውን ፣ እንዲሁም በተዛማጅ ቋንቋዎች ውስጥ ያላቸውን ግንኙነቶች የሚያሳይ የቋንቋ ጥናት ዘርፍ ፤ (etymology)።
- ተዋሥኦ = በተሰጠ ርእሰ-ነገር ላይ የሚደረግ ጽሑፋዊ ውይይት ፤ (discourse)።
- ተደንብተው = ለደንብ ተገዢ ተደርገው ፤ (governed by rules or convention)።
- እድብ = ልማድ ፣ ባህል የዘወትር ተግባር ደንብ ወይም ሕግ ያደረገው ነገር ፤ (convention)።
- አፋዊ ቋንቋ = በንግግር ብቻ የሚሰማ - ጽሑፋዊ ያልኾነ - ቋንቋ ፤ (colloquial language)።
- ዚንው = የተመከረ ፤ ግንዛቤው በመረጃ የጎለበተ ፤ (informed)።
- ይዘት-ጠበቅ = ግልጋሎቱ ፣ እሴቱ ፣ ሚናው ፣ ወዘተ. የማይለዋወጥ ፤ (consistent)።
- ድምፀ-ሞክሼ
 - ቃላት = አባባላቸው አንድ ዐይነት ትርጉሞቻቸው የተለያዩ ቃላት። እነዚህ ድምፀ-ሞክሼ ሆሄያት ያሏቸውን እና የሌሏቸውን ይጠቀልላሉ ፤ (homonyms)።
- ደምፀ-ሞክሼ
 - ሆሄያት = በዐማርኛ ቋንቋ ውስጥ ካሉ ድምፀኞች አንዱን የሚወክሉ ኹለት ወይም ከኹለት በላይ ሆሄያት ፤ (homophone characters/syllables)።
- ደንብ-ጠበቅ = በሥነ-ሥርወ-ቃል ወይም ሌላ መመሪያ የተወሰነ ደንብን የሚከተል ፤ (regular)።
- ጉልሕነት = ጉልቶ መታየት ፤ (significance)።
- ፊደል ጥንቀቃ = በጽሑፋዊ ቋንቋ ውስጥ ሆሄያትን የተሰጠ ደንብን ተከትሎ መጠቀም ፤ (proper/consistent spelling)።